

Zkušenosti dlouhodobě nezaměstnaných

*Tento text vznikl v rámci série krátkých analýz navazujících na výstupy **Mapy nezaměstnanosti** a **výzkumné zprávy Zkušenosti dlouhodobě nezaměstnaných a příčiny jejich postavení na trhu práce** zachycující nezaměstnanost a sociální situaci v Česku. Většina rozhovorů, z nichž tato analýza vychází, proběhly v první polovině roku 2018, tedy v době, kdy míra nezaměstnanosti již klesala, ale situace byla odlišná od současnosti. I přesto nabízejí cenný vhled do postavení dlouhodobě nezaměstnaných.*

Dlouhodobá nezaměstnanost není vždy trvalým stavem. Analýza pracovních trajektorií dnešních dlouhodobě nezaměstnaných ukazuje, že u řady lidí v posledních letech docházelo k růstu nejistoty na pracovním trhu, v jejímž důsledku se ocitli v kruhu střídajících se dočasných prací za nízkou mzdu a nezaměstnanosti.

Nesouvislé pracovní trajektorie neznamenají pouze nestabilní příjem, ale ovlivňují řadu dalších oblastí života – například dluhy, jistotu bydlení nebo duševní zdraví. Lidem, kteří dosahují jen na nízkou hodnocené práce nebo jsou v exekuci, legální práce často neumožňuje vymanit se z chudoby, i přesto však většinou chtějí z různých důvodů pracovat.

Dlouhodobá nezaměstnanost není vždy trvalým stavem. U řady lidí spíše dochází k opakovanému střídání období nezaměstnanosti s obdobími, kdy práci mají.

Pro pracovní trajektorie osob zapojených do našeho výzkumu bylo v mnoha případech charakteristické opakované střídání epizod zaměstnání, krátkodobých a nejistých nebo zcela neformálních pracovních aktivit a období bez placené práce (viz Graf 1 a 2).

Rostoucí **prekarizace** byla nejvýraznější u osob v předdůchodovém věku, u nichž v posledních 10 až 15 letech došlo k patrnému nárůstu četnosti krátkodobých a překerních forem zaměstnání – na úkor standardního hlavního pracovního poměru (viz Graf 1).

Zároveň se potvrzuje rozšiřování překerní práce v době ekonomické krize, o němž píší i další autoři (analýzy SoU AV nebo CELSI).

Dlouhodobé nebo opakované nezaměstnanosti mohou předcházet různé pracovní zkušenosti.

Ztráta dřívějšího stabilního zaměstnání v důsledku strukturálních změn. Osoby v předdůchodovém věku měly po velkou část života stabilní zaměstnání. K prodloužení doby evidence na úřadu práce a k intenzivnějšímu využívání dočasných prací (práce na DPP/DPČ, práce na dotované pozici (VPP), agenturní zaměstnání) u nich docházelo teprve v posledních letech. Na svá první zaměstnání vzpomínali často v pozitivním duchu, zejména v souvislosti s jistotou zaměstnání.

„Tak ten podnik propustoval lidi, v tu dobu končil činnost (...). V kovošrotě taky končili, jo? No všude končili a rušili. Jinak bych tam zůstal sto procentně do důchodu. No teď bych tam byl tak 30 let skoro, co jsme ze Slovenska dali... To byla nejlepší práce. Jako těžká sice (...) Perfekt, dobrý to bylo.“

Muž, 54 let, severní Čechy

Absence zkušenosti se standardním zaměstnáním. Mladí lidé s nízkým nebo nedokončeným vzděláním, zejména ti žijící v oblastech s kumulací sociálního vyloučení a/nebo Romové, v mnoha případech nezískali žádnou zkušenost se stabilní prací na hlavní pracovní poměr mimo dočasná dotovaná místa (VPP).

„Zkoušel jsem jít na maturitu, jenže tu jsem bohužel nedodělal (...) Pak jsem taky ještě na střední dělal v Tesco jako brigádně (...) nějaký čas jsem pak byl na tom úřadu práce (...) Pořád mi slibovali, že mi dají vědět, a vůbec nic... A oni ti lidi vám nedají ani šanci. (...) Pak jsem nastoupil tady (VPP), tady jsem dělal 7 nebo 8 měsíců, tak nějak. A po těch 8 měsících jsem skončil, šel jsem na úřad práce, tam jsem byl asi možná necelýho půl roku a potom pan vedoucí odsud si mě vzal zpátky (na VPP).“

Muž, 27 let, severní Čechy

Dlouhodobá neaktivita na trhu práce kvůli péči o děti nebo o závislé členy rodiny. Ženy zapojené do našeho výzkumu byly v evidenci Úřadu práce vedeny v úhrnu téměř dvakrát delší dobu než muži. Dlouhodobá nezaměstnanost byla některými ženami spojována s pocitem izolace a ztráty sebevědomí.

„Říkám: ‚Ano, já už prostě nemůžu být doma, uklízet, vařit a furt prostě tohleto...‘ To je na psychiku. To už se prostě nedá. Muž je v práci a já furt jsem doma. Potřebuju mezi lidi. A voni řekli, že by mi to mohlo pomoci, že když chci být v kolektivu mezi lidma. Říkám: ‚Ano, já už neumím už ani s lidma mluvit!‘“

Žena, 33 let, severní Čechy

Nízké ohodnocení dostupných prací v kombinaci s exekucemi vytváří situaci, v níž legální práce neumožňuje ekonomickou stabilizaci.

Nástup do práce za nízkou mzdu nemusel zaměstnanci přinést zlepšení ekonomické situace oproti pobírání dávek. I přesto byla práce často vnímána jako důstojnější alternativa. Situace lidí, s nimiž jsme mluvili, odpovídá poznatkům zahraničních výzkumů o tzv. **cyklické chudobě**.

„[Svou situaci] můžete řešit třeba druhou prací, že si vyděláváte na nájem a na takový ty věci a druhou prací si může vydělat a přilepšit si. A zas když jsem na těch dávkách, tak mám neustálý kontroly, musím furt něco plnit, někam běhat, jako že to je i ponižující.“

Žena, 42 let, Praha

Častým průvodním efektem dlouhodobě nízkých příjmů byly rostoucí dluhy a následné exekuce. Lidem zaměstnaným na nízko hodnocených pozicích tak nezřídka zůstávalo ze mzdy méně, než kolik bylo potřeba k pokrytí **základních životních nákladů** (viz také **Tabulka 1**)

„Tady dostanu devět tisíc. Devět tisíc čtyři sta platím nájem. A co mi zůstane? Nic. Nic. Já kdybych neměl bráchu támhle, kterej mi pomůže nebo tohle to, neměl bych ani na chleba. Ze sociálky ještě něco dostanu, tak třeba trojku, dvojku? To je všechno. (...) No tak já jsem takovej, že jsem se uskrovnil, prostě s tím musím vyjít. Musím. Tady dostanu nějaký ty (stravenky), tak s tím se dá taky ještě žít.“

Muž, 57 let, severní Čechy

V důsledku toho rostl význam neformálního nebo poloformálního zaměstnávání coby jediné možnosti, jak získat dodatečný příjem.

„Jsou podniky, který prostě se s váma domluví a napíšu vám, že budete dělat smlouvu třeba jenom za 5 tisíc a zbytek budete brát normálně. [...] to [je] udělaný kvůli tomu, aby nemuseli za ty lidi tolik platit [...]“

Žena, 55 let, Praha

Souběh exekucí a nízko hodnoceného zaměstnání typicky ústil do situace, v níž daný člověk musel pro pokrytí nákladů na život kombinovat různé zdroje a typy příjmů formálního (sociální dávky, legální zaměstnání, půjčky, výpomoc v rámci rodiny) a neformálního charakteru (příležitostné nebo i dlouhodobé přivýděly).

„My máme s manželkou oba spoření důchodový, měli jsme i stavební. Z toho jsme platili byt, tak proto nějak finančně vyjdeme. (...) Ale tak jako tady ty lidi, že když opravdu třeba i dva dělaj, tak stejně z toho, co jim platí, nevyjdou. (...) To je jako začarovaný kruh s těma půjčkama pak, že jo...“

Muž, 61 let, severní Čechy

Dlouhodobá zkušenost dočasných prací, ekonomické nejistoty a stresu má negativní dopady na duševní zdraví.

Výpovědi lidí se zkušeností dlouhodobé nezaměstnanosti, jakož i vyjádření expertů poukazovaly na zdravotní potíže psychického rázu způsobené nebo umocněné stresem z dlouhodobé ekonomické nejistoty. To je v souladu se zjištěními zahraničních výzkumů o vlivu dlouhodobé nezaměstnanosti a zkušenosti chudoby na **zhoršení psychického stavu a snížení kognitivních schopností**.

Psychické potíže se mohou projevovat jako neschopnost zvládat běžné aktivity – například ranní vstávání do práce, dodržování stanoveného režimu, schopnost sociální interakce. Důsledkem ohrožení duševního zdraví může být rovněž agresivní jednání a chování, úplná ztráta motivace nebo opakované výpadky v pracovní docházce i po době určité stabilizace.

„Teď mám třeba chlapa, kterej je jako výbornej na práci, ale protože ho opustil táta, von na tom tátovi visel, tak von třeba na mě začal třetí den v práci rvát, že mu zase lžu, aniž bych mu cokoliv řekl, jo?“

Předák VPP, střední Čechy

Opakované zkušenosti neúspěchu nebo odmítnutí při hledání práce mohou vést ke skepsi a ztrátě důvěry v možnost změny situace (např. nalezení zaměstnání mimo chráněný pracovní trh), a to i v době, kdy se situace na trhu práce mění. Psychologové takový stav někdy nazývají „naučenou bezmocí“.

„Řeknou, že zrovna nepřibírají. Anebo že se mi ozvou na telefon. Já jim dám telefon, čekám a nikdo. To jak řeknou, že se ozvou, tak to znamená, že nic. To je jasný. To je normální. A už se mi to stalo jako tolikrát.“

Žena, 49 let, východní Čechy

Psychické potíže u dlouhodobě nezaměstnaných lidí obvykle nejsou odborně diagnostikovány – ať již z důvodu absence či nákladnosti diagnostických nástrojů, nebo

v důsledku personálního podstavu v psychologických poradnách.

„Pokud je člověk v této pozici [dlouhodobě nezaměstnaný], tak ty psychické poruchy se tam objevují mnohem častěji. Navíc ty lidi nemaj zkušenost, a když jim je blbě, tak většinou to prostě neřeší tak, že si zajdou k psychologovi. Taky pokud člověk chce jít k psychologovi, kterej za něco stojí, tak zaplatí 600/800 Kč za hodinu. Tak už tím se jako vylučujeme. Další věc je: i kdyby to bylo na pojišťovnu, bude to trvat x měsíců, než si člověk někam dojde. A pak tam dojde a třeba paní psycholožka zjistí, že naproti sedí ‚cigoš‘. Takže se jí to třeba může nelíbit.“

Manažerka městské firmy, Praha

Na nárůst počtu osob s psychickými potížemi poukazuje i zkušenost pracovníků na úřadech práce.

„Dřív se [ÚP] nepotýkaly s tím, že by měly tolik psychicky nemocných lidí v evidenci. Jo, každý pracoviště mělo nějakýho komplikovaného, trochu bláznivýho klienta, ale všichni ho znali, protože byli třeba dva, tři třeba na okres, jo? Ale tedko to přibývá.“

Bývalá metodička, Úřad práce

Výše uvedené problémy někdy popisují zaměstnavatelé i pracovníci úřadů práce jako příklad „ztráty pracovních návyků“. Projevy tzv. ztráty pracovních návyků jsou v řadě případů ve skutečnosti známkami zhoršeného duševního zdraví a snížených sociálních kompetencí lidí dlouhodobě vyloučených z pracovního trhu (a obecněji ze standardních sociálních vztahů), nicméně jejich psychické příčiny obvykle nejsou tematizovány.

„Pracovní návyky pro mě jsou takové, jako že jsem schopen přijít, domluvit, udělat, odpracovat, vyjednat, odevzdat.“

Koordinátorka VPP, jižní Čechy

I když legální práce často nepřináší zlepšení finanční situace, řada lidí si své práce cení pro jiné než její finanční aspekty.

Práce za minimální mzdu (často na pouhých několik měsíců na VPP) nepředstavovala pro námi dotazované lidi výrazné finanční přilepšení oproti příjmu z dávek. Pro lidi v exekuci mohla znamenat i **zhoršení finanční situace** (viz **Tabulka 1**). Pro přijetí a udržení zaměstnání však často měly klíčový význam jiné než finanční aspekty.

Pro mnohé z lidí, s nimiž jsme mluvili, bylo důležité zbavit se stigma spojeného s výplatou sociálních dávek.

„Na sociálku bych nechtěl. Ani slyšet, vůbec. I kdybych měl dojíždět někam. Na sociálku nechci. Vůbec. Ani slyšet to slovo sociálka.“

Muž, 46 let, severní Čechy

Dále byl často zmiňován dobrý pracovní kolektiv a respekt ze strany vedení.

„Dobrá práce je dobrej kolektiv a to já mám, že jo. A šéf taky. Je přístupnej.“

Muž, 31 let, severní Čechy

Pro respondenty byla silnou motivací rovněž možnost aktivně trávit čas a pocít, že jsou užiteční a dělají práci, která má smysl.

„Když se mě ptají: ‚Paní, proč to děláte?‘ A já říkám: ‚Protože mě to baví, za první, a za druhý, tu práci někdo dělat musí.‘ To je moje odpověď.“

Žena, 42 let, Praha

V neposlední řadě často zazníval důraz na dobré pracovní podmínky, zvláště často byla zdůrazňována možnost sladit práci s časem s rodinou.

„Já mám malý dítě a chodím s ní do školy, takže já to mám tady takhle v místě, že nemusím nikam dojíždět. Takže takhle mi to vyhovuje, no. Tak jsem tady na čerstvým vzduchu, nejsem nikde zamčená na to, někde ve fabrice...“

Žena, 40 let, západní Čechy

Pro lidi v exekuci pak byla důležitá odměna, která není exekvovatelná a která tak alespoň zčásti mírnila jejich těžkou materiální situaci.

„Že máme stravenky za odpracovaný dny, takže teď mám aspoň stravenky, že jsem dostal za 2 tisíce, tak jako...“

Muž, 57 let, Praha

Porozumění těmto motivacím je důležité nejen pro uznání nefinančního významu zaměstnání pro řadu lidí. Je klíčové také pro pochopení, proč lidé nejsou ochotni přijímat zaměstnání, která jim (a zejména osobám v exekuci) nepřinášejí změnu finanční situace, a navíc ani nenabízí vstřícné pracovní prostředí.

DOPORUČENÍ

► **Konečným cílem státních politik zaměstnanosti by mělo být zajištění stabilního legálního zaměstnání s důstojnou mzdou.** V dlouhodobém horizontu je důležité cílit podporu na odbourání bariér, které vedou k zacyklení lidí na dočasných, nízko hodnocených pozicích.

V současnosti je **cílem politik zaměstnanosti** umístění na trh práce, kvalita práce již zohledňována není (v některých případech, jako je **podezření z nelegální práce**, tento cíl ustupuje snaze o vyřazení uchazeče z evidence). Práce za nízkou nebo minimální mzdou může být pro jednotlivce v určitém období klíčová (např. pro základní stabilizaci jeho životní situace), zejména pokud je **spojena s další podporou**. Dlouhodobé zaměstnávání na nízko hodnocených a dočasných pozicích však často vede k pádu do pastí opakovaných půjček a dluhů a propadání se do chudoby.

Pro posílení dlouhodobého účinku státních politik zaměstnanosti doporučujeme:

- **Umožnit využití podpory dnes běžné v rámci APZ i po nástupu do zaměstnání** s cílem dosáhnout dlouhodobé změny postavení na trhu práce. Spolu s tím je třeba rozvinout kooperaci oddělení zprostředkování ÚP s oddělením nepojistných dávek a s realizátory sociální práce v obci. Podrobněji viz **sheet VIII**.
- **Sledovat dlouhodobé trajektorie** osob, které byly: a) podpořeny v rámci APZ, b) sankčně vyřazeny z evidence. Toto sledování je možné realizovat například vyhodnocováním opakovaných návratů do evidence ÚP nebo mezi příjemce nepojistných dávek (OKPráce, OKNouze), analýzami dat o platbách sociálních a zdravotních odvodů, komplexních dat o příjemcích podpory v rámci ESF atp.
- V případě podezření z nelegálního zaměstnání **upřednostňovat pomoc s návratem na legální trh práce před sankční vyřazením** (viz **sheet I**). Toto také souvisí s metodickým vedením a vzděláváním zaměstnanců úřadů práce v oblasti příčin a důsledků situace osob znevýhodněných na trhu práce.
- **V hodnocení a metodickém vedení zaměstnanců úřadů práce** zohledňovat nejen prostý počet umístěných uchazečů či příjemců dávek hmotné nouze, ale také celkovou změnu životní situace uchazečů či příjemců dávek (podrobněji viz **sheet VII**).
- Jedním z možných způsobů ukotvení těchto prin-

cipů je vypracování **Standardů kvality Úřadu práce**, které budou zahrnovat hodnocení činnosti KoP ÚP z kvantitativních i kvalitativních hledisek.

► **Systém dávek a exekucí je nutné nastavit tak, aby legální práce zajišťovala ekonomickou stabilitu.** Konkrétně jde o tato opatření:

- **Zvýšení nezabavitelné částky a zrušení exekuce daňového bonusu** – klíčové pro finanční udržitelnost legálního zaměstnání (podrobněji viz **sheet III**).
- **Rozšíření možnosti oddlužení pro lidi s nízkými příjmy** – zrušení podmínky splatit 30 % dlužné částky, která dnes výrazně limituje vstup do oddlužení pro lidi s nízkými příjmy, jejichž dluhy narostly do mnohonásobně vyšších částek. Možnost oddlužení je silně motivující pro udržení legálního zaměstnání.
- **Rozšíření nestigmatizující a neexekovatelné podpory pracujících chudých** v rámci systému zdanění mezd a systému nepojistných dávek (podrobněji viz **sheet III** a **sheet IV**).

► **Posílení nefinančních a mimomzdových benefitů pro zaměstnance** zvyšuje atraktivitu zaměstnání pro lidi v exekuci a ve výsledku pravděpodobnost, že si práci udrží. Kromě přímého ekonomického přínosu pro domácnost a posílení materiální stability tyto benefity zaměstnanci a jeho rodině navíc přináší více možností participovat v běžných sociálních aktivitách a zvyšují jeho sebevědomí i společenskou prestiž.

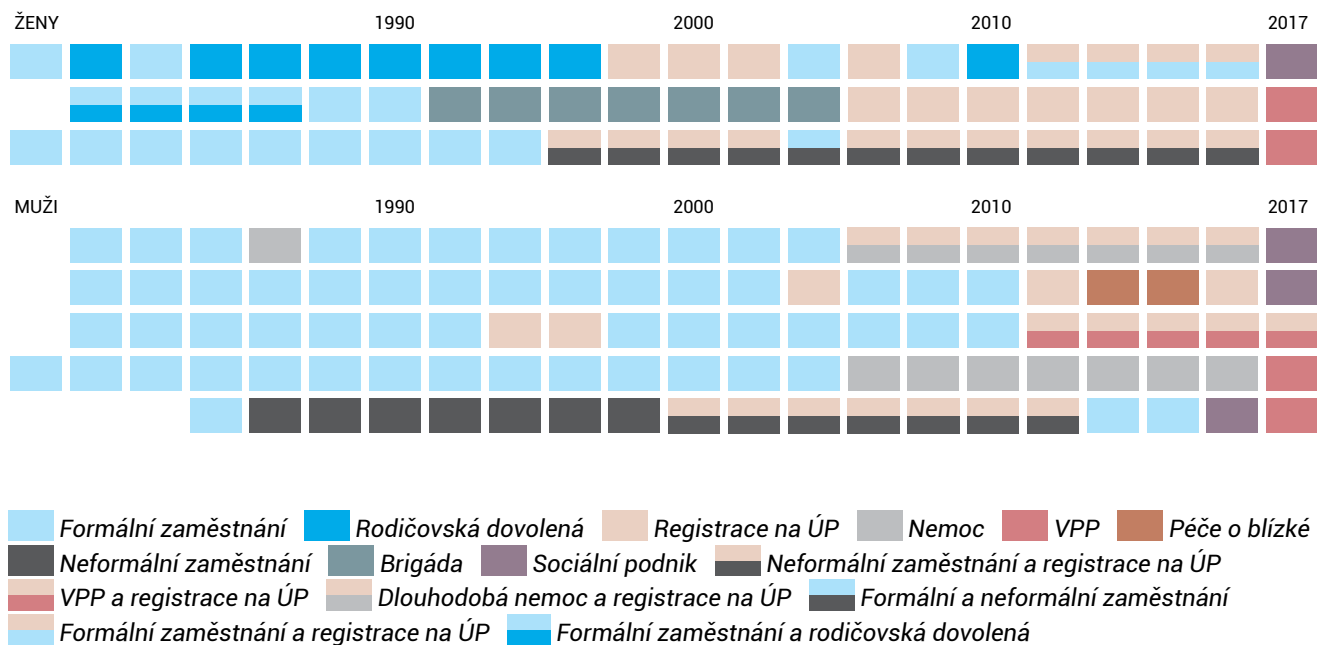
Mezi tyto benefity patří: stravenky, časové jízdenky na veřejnou dopravu pro zaměstnance i členy rodiny (např. na dojíždění do školy), proplácení ošetření u zubního lékaře, podniková stipendia pro studující děti, proplácení nákladů na internát, proplácení zájmových činností pro zaměstnance i rodinné příslušníky, úhrada vzdělávacích programů atp.

► **Sledování a vyhodnocování dopadů dlouhodobé nezaměstnanosti a práce v nejistých zaměstnáních.**

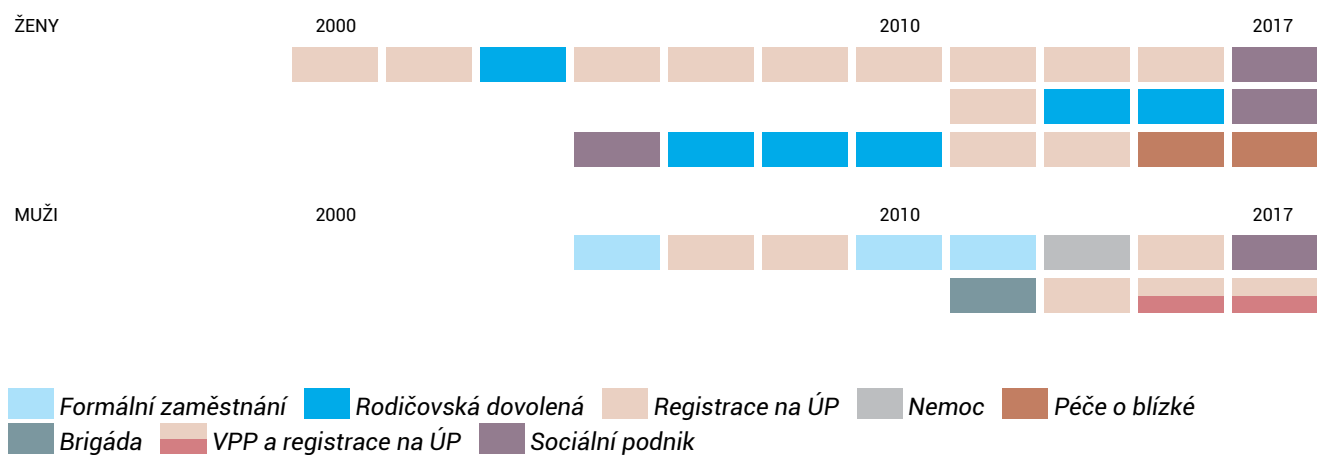
- Analyzovat dopady dlouhodobé nezaměstnanosti, nejistých zaměstnání a exekucí na psychické zdraví jedinců.
- Sledovat dopady na možnost vyplácení důchodů a jejich výši.
- Sledovat dopady sankčních vyřazení (viz **sheet I**).

GRAFY

Graf 1: Pracovní trajektorie respondentů v předdůchodovém věku

Graf 2: Pracovní trajektorie respondentů, kteří nastoupili na trh práce po roce 2000

TABULKY

Tabulka 1: Příklady situací, v nichž se legální práce nevyplatí

	Příjem před exekuční srážkou (hrubá mzda / důchod)	Zůstatek ze mzdy po exekuci (přednostní exekuce)	Příjem, pokud domácnost zůstane na dávkách	Náklady na nový nájem (bez služeb a energií)	
Prodavačka, jedno dítě, Plzeň	19 000	10 831	14 409	9 900	50 m ²
Seniorka, Praha	důchod 10 000, DPČ 8 000	9 804	11 643	10 170	30 m ²
Učitel, manželka na rodičovské, jedno dítě, Ostrava	30 000	14 431	19 970	11 550	70 m ²
Úřednice, manžel, Karlovy Vary	24 000	11 557	14 678	9 550	50 m ²

Pozn. **Příjem, pokud domácnost zůstane na dávkách** – počítáno jako součet životního minima (Příspěvek na živobytí) a normativů na bydlení v obci dané velikosti (Příspěvek na bydlení)

Náklady na nový nájem – vychází z analýzy společnosti Deloitte (veřejně dostupná v mediálních výstupech např. na serveru Aktuálně.cz)

V tomto textu vycházíme z polostrukturovaných rozhovorů s lidmi z různých regionů Česka, kteří byli v minulosti dlouhodobě nezaměstnaní a z evidence na úřadu práce nastoupili na místa v rámci veřejně prospěšných prací (VPP). Cílem rozhovorů bylo zachytit různé kombinace bariér na trhu práce, popsat jejich vnímání lidmi, kteří jim čelili, ale také rekonstruovat pracovní trajektorie lidí se zkušeností dlouhodobé nezaměstnanosti. Poznatky z těchto rozhovorů byly následně doplněny sérií rozhovorů s experty v oblasti zaměstnanosti a s předáky, kteří vedou lidi na VPP. Rozhovory se zaměstnanci proběhly v první polovině roku 2018, tedy v době, kdy míra nezaměstnanosti již klesala, ale situace byla přeci jen stále trochu odlišná od současnosti. I přesto nabízejí cenný vhled do postavení dlouhodobě nezaměstnaných.

Text vznikl v rámci projektu **Dobrá práce v obci: Možnosti pracovní integrace osob ohrožených sociálním vyloučením na úrovni obce** s registračním číslem CZ.03. 3. X/0.0/0.0/15_124/0006493 v rámci Operačního programu Zaměstnanost. Projekt je spolufinancován Evropskou unií. Nositelem projektu je Nová škola, o. p. s., která je také jeho hlavním koordinátorem. Projekt realizuje spolu s Centrem pro společenské otázky – SPOT, z. s. (obsahový garant projektu) a Multikulturním centrem Praha, z. s. (garant veřejných akcí projektu).

© Autoři textu: Lucie Trlifajová, Adam Gajdoš. Děkujeme Tomáši Hoření Samcovi, Karlovi Novákovi, Ivaně Siglové a Daniele Buchlerové za cenné stylistické a obsahové připomínky, Lukášovi Wichovi za jazykové korektury a Elišce Beránkové za grafické zpracování. Centrum pro společenské otázky – SPOT z. s., Praha, listopad 2019